

„Keresnünk kell a nekünk, a mi korunknak megfelelő utat a halálhoz, a halál felfogásához, hogy élni tudjunk a magunk módján.”

(Polcz Alaine)

Szegovölgyi-Pócsik
Anett

**AZ ÉLET- ÉS
HALÁLFELFOGÁS
SZUBJEKTUMFORMÁLÓ
HATÁSA –
POLCZ ALAINE
ÖREGSÉGGÖNYVEI**

1. Polcz Alaine utolsó életszakaszról szóló írásai és öregségfogalma

Polcz munkásságát kutatva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy úttörő szerepet játszott a magyarországi tanatológiai irodalom létrejöttében, és egész gondolkodásmódját, világnézetét meghatározta a halálhoz való viszonya. Szakmai írásaiban szélesebb történelmi, kulturális kontextusban vizsgálódik, ennek hatására láthatóvá válnak a modern, technokrata, civilizatorikus társadalmak szemléletmódja mögött rejlő konstrukciók, a fiatalságkultuszt és a fogyasztói létmódot életre hívó és fenntartó gondolkodási mintázatok. Öregségkönyveiben tanatológiai munkássága önéletrajzi aspektusból válik jelentőssé. Az *Ideje az öregségnek*¹ és a *Nem trappolok tovább*² című naplójegyzéseiben arról olvashatunk, hogyan éli meg az utolsó életszakaszt az, aki erről tanított.

Érdeemes a naplójegyzetek olvasatába bevonunk a németországi Robert Koch Intézet által az öregségről készített átfogó elemzést,³ amely jól mutatja azt a szemléletmódbeli változást, amely a gerontológiában elkezdődött, és amely Polcz gondolkodásmódját is jellemzi. Az öregségkönyvek elemzésénél látni fogjuk,

¹ POLCZ Alaine: *Ideje az öregségnek*, Pécs, Jelenkor, 2008.

² POLCZ Alaine: *Nem trappolok tovább*, Pécs, Jelenkor, 2008.

³ BÖHM, Karin (Statistisches Bundesamt) – TESCH-RÖMER, Clemens (Deutsches Zentrum für Altersfragen) – ZIESE, Thomas (Robert Koch-Institut) (Hrsg.): *Beiträge zur Gesundheitsberichterstattung des Bundes, Gesundheit und Krankheit im Alter*, Berlin, Robert Koch-Institut, 2009. URL: https://www.rki.de/DE/Content/Gesundheitsmonitoring/Gesundheitsberichterstattung/GBE-DownloadsB/alter_gesundheit.pdf?__blob=publicationFile Utolsó letöltés: 2016. 11. 30.

hogy Polczra ugyanaz a multidiszciplináris szemléletmód jellemző, ami napjaink gerontológiai felfogását is karakterizálja. Polcz ugyanis az időskort kutatva figyelembe veszi annak biológiai, pszichológiai, ideológiai, kulturális és szociológiai meghatározottságát is. Ennek megfelelően az utolsó életszakaszt nem egy stabil és homogén állapotként ábrázolja. Ezt a szemléletmódot tükrözi naplójegyzeteinek megosztása is.

A Robert Koch Intézet által készített elemzés az időskort két szakaszra bontja: 65–85 éves kor között fiatal öregekről (junge Altern), 85 éves kor fölött öreg öregekről (alte Altern), illetve magyar nyelvünk sokrétűségét kihasználva aggkorról beszél. Polcz öregségről szóló írásai szintén két kötetben jelentek meg: *Ideje az öregségnek* című műve nyolcvanéves korától nyolcvannégy éves koráig terjedő naplójegyzeteiből áll, a *Nem trappolok tovább* című naplójegyzetei nyolcvannégy éves korától nyolcvanöt éves korában bekövetkezett haláláig terjedő időszakot ölelik át. Különbséget jelent a két felosztás között, hogy Polcz a periódusokat elsősorban nem az életkorhoz köti, hanem pszichológiai szempontokat helyez előtérbe, és az öregség különböző szakaszainak sajátos célkitűzései alapján határozza meg az egyes szakaszokat. Míg a fiatal öregkor feladatának elsősorban az öregség elfogadását tartja, az aggkor feladatáé már a halálra készülést jelöli meg. Közös jellemzője azonban a kétféle felosztásnak, hogy az utolsó életszakaszt is állandó változásként jelenítik meg, hangsúlyozzák az öregedés folyamatjellegét.

Az erősen individualista, nyugati társadalmakban uralkodó felfogás az öregedés folyamatát a lehetőségek csökkenéseként, hiányaként interpretálja. A Robert Koch Intézet által készített elemzés végén azonban egy lassú szemléletmódbeli váltásról olvashatunk, amely az időskort új lehetőségekkel, új esélyekkel azonosítja, az aktív öregkor képét festi elénk. Polcz túllép a Robert Koch Intézet által készített elemzésben foglaltakon, öregségkönyvei nemcsak az aktív időskorra készítenek fel, hanem a halállal való szembenézésre, a halál fogadására is. Naplójegyzeteit a műfajból adódóan nagyfokú személyesség, vallomásjelleg karakterizálja. A szerző néha bosszankodva, elkeseredve, de legtöbbször humorral számol be testi, szellemi és szociális helyzetének változásáról, és felhívja arra az olvasó figyelmét, hogy „az öregedést is tanulni kell”.⁴ Írásainak elsődleges célja éppen ezért az, hogy saját tapasztalatait megosztva segítsen az útkeresésben, modellt adjon.

2. Az öregség társadalmi megítélésének háttere, a változás lehetősége és ennek szubjektumra gyakorolt hatása (Polcz Alaine: *Ideje az öregségnek*)

Polcz az öregség fogalmát társadalmi konstrukciónak tekinti, amely minden esetben az adott kor és kultúra felfogását tükrözi. Ennek bizonyítékát látja abban, hogy a premodern korban a halál még az élet természetes részének számított. Ezzel együtt az öregség sem volt rejtegetni való vagy legyőzni kívánt állapot. Az archaikus társadalmakban a különböző korosztályok öltözködését és viselkedését szabályozó előíró erejű normák nyilvánvaló határvonalat húztak az egyes életszakaszok közé, és egyértelműen kijelölték az egyén helyét és szerepét a szimbolikus rendben.

⁴ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 103.

„[...] Erdélyben egy negyvenéves asszonynak a lányok már kezitcsokolommal köszöntek. [...] A negyvenesek hosszú ujjú, magas nyakú, sötét ruhákban jártak, barna alapon fehér pöttyökkel, vagy szürkében, feketében – és már alig mozdultak ki otthonról. A lányait már férjhez adták, mert illet fiatalon szülni”⁵

– olvashatjuk Polcz visszaemlékezésében. Ezzel szemben a posztindusztriális társadalmakban az öregedés egyrészt társadalmi, másrészt orvosi problémaként definiálódik, ami ellen a nyugati civilizáció hadjáratot indított. Christopher Lasch megállapítja, hogy több tudományág, „nevezetesen a genetika, a génmanipuláció és a közösségi gyógyászat azért száll harcba, hogy enyhítse vagy megszüntesse az idő rombolását”.⁶ A cél a halál elkerülése, és a fiatalság meghosszabbítása lett. Ahogyan Polcz fogalmaz, napjaink fejlett társadalmában „nemcsak meghalni nem divatos dolog; már öregnek lenni sem sikk.”⁷ Polcz az öregedéstől és haláltól való rettegés felerősödésében a fogyasztói társadalom jellegzetességeit és napjaink uralkodó szubjektumfelfogását látja visszatükröződni. *Ideje az öregségnek* című naplójegyzeteiben a kognitív mintázatok megváltoztatásának lehetőségét, az öregség megélésének pozitív modelljét tárja elénk.

2.1. A rettegett öregség – A fogyasztói társadalom élet- és halál-szemlélete, szubjektumfelfogása

A posztindusztriális társadalmak öregségről alkotott nézeteit irányító gondolkodási struktúrák kialakulását kutatva Polcz egészen a felvilágosodás korában lezajlott változásokig nyúlik vissza. Tanatológiai témájú írásaiban kiemeli, hogy ez az a korszak, amikor az ember, a megfigyelő egyén került a középpontba, a természettudományos gondolkodás felváltotta a korábbi mágikus-mitikus gondolkodásmódot, kialakult a materialista világnézet, elterjedt a bioredukcionista szemléletmód, elkezdődött az orvosi medicina misztifikálása. Az énközpontú világnézet és a tudományos fejlődés hatására a halál és az öregedés már nem az élet természetes részeként definiálódott, hanem legyőzendő céllá vált. Amikor a tudomány saját határaival szembesült, és szertefoszlott a mindentudás illúziója, a vallás protektív szerepe nélkül egyre nagyobb fokú halálfélelem jellemezte társadalmunkat, ami a halál tabuizálásához vezetett. Polcz arra mutat rá, hogy mindezek hatására „A mai európai gondolkozásban a halál tudata mintha nem érintené az életet. A történelmi gondolkodás, a tudományos haladásba vetett hit és a technikai fejlődés mítosza mintha elfelhőznék azt az egyszerű ténnyt, hogy mindannyian meghalunk.”⁸ Korunk embere megpróbálja figyelmen kívül hagyni a halál tényét, kiemeli a haldoklókat a társadalomból, és a halottakkal együtt elrejtji. A halál, a haldoklás a kórházakban zajlik, hospitalizáció jellemzi társadalmunkat. Polcz az erősen individualista nyugati társadalmak haláltagadásával szemben a halállal való szembenézés fontosságát hangsúlyozza: „Legyen az elképzelés a halálról

⁵ Uo., 49.

⁶ LASCH, Christopher: *Az önimádat társadalmá*, Ford. BÉKÉS Pál, Budapest, Európa, 1996, 329.

⁷ POLCZ: *Ideje a meghalásnak*, Budapest, Pont, 2001, 43–44.

⁸ Uo., 43.

bármilyen, ez emeli ki a növényi, állati szint mélyéből, fordítja a jövő felé, és teszi felelőssé az életért, az élete tetteiért az embert.”⁹

Polcz halálról alkotott elképzelésében keresztény szemléletmódja tükröződik viszsza. Dualista szubjektumfelfogás jellemzi, a testtől különállónak tartja a lelket. Ennek köszönhetően, amikor halálról beszél, akkor minden esetben csak a test halálát érti ez alatt. „Én azt gondolom a halállal kapcsolatban, hogy a test visszakerül a nagy körforgásba, a kozmoszba, átkerül az ásványi, a növényi létbe, előbb utóbb megint az emberi létbe, századok nem számítanak, a lélek pedig tovább él.”¹⁰ A halált tulajdonképpen test és lélek elválásának tartja; nem az élet végének tekinti, hanem átlépésnek, a két világ közötti összekötő kapunak. Sokáig a keresztény vallás a halállal kapcsolatban teljes egészében a túlvilági létre koncentrált. Azonban itt is bekövetkezett egy szemléletváltás: „A halál megváltoztathatatlan és elkerülhetetlen, de viszonyunk a halálhoz nem, és ez többek között azért fontos, mert a halálhoz való viszonyulás szabja meg az életünket.”¹¹ Ennek a gondolkodásbeli változásnak óriási szerepe van, hiszen a halál már nem egyszerűen a transzcendens lét kapuja, hanem az emberi élet olyan tapasztalata, amely meghatározza életfelfogásunkat.

Ezen a ponton érintkezik egymással az egzisztencialista filozófia és Polcz halál-felfogása. Habár az egzisztencialista filozófia irányzataira¹² monista emberkép jellemző, és képviselői a halált az ember teljes megszűnésével azonosítják, a lét értelmére vonatkozó kérdés kulcsát az irányzat alkotói is a halál értelmére vonatkozó kérdésben találják meg. A halált az egzisztencialista filozófia képviselői az élet belső, formaképző elemévé változtatták, amely megadja a helyes útirányt és célt az életben. Heidegger mindezen túl a halált az élet egzisztencialista *a priori*-jává tette. A halálhoz viszonyuló lét alapját a halálba való előrefutásban jelöli meg, amikor a saját halál gondolatát komolyan anticipálja a szubjektum, a személyes vég végső pontjáig fut előre, majd a saját halál gondolata visszaható erőként segíti élete értelemmel teli megformálásában.¹³ A halálhoz való hozzáállásban az elfedés, menekülés esetét, és a halál szabad elfogadását különböztetik meg egymástól az irányzat képviselői. Sem a halál kirekesztése esetén nem beszélhetünk hiteles halálról, sem akkor, ha a kettős irányú mozgás nem jön létre, vagyis előrefutunk saját halálunkig, de ez nem jár együtt a személyes és minőségi életmegformálással. A halál így az emberi létezés konstituáló alapjává vált.

Teljesen más szempontból közelít a halálhoz Foucault, aki a klinikai orvoslás kialakulását vizsgálva azt írja: „a halál elhelyezéséből az orvosi gondolkodásban született meg az az orvostudomány, amely az egyén tudományának vallja magát. És általában, az egyéniség élménye a modern kultúrában talán éppen a halál élményével függ össze

⁹ Uo., 31.

¹⁰ BEER Miklós – POLCZ Alaine – SAJGÓ Szabolcs: *Élet, hit, lélek*, Budapest, Éghajlat, 139.

¹¹ POLCZ Alaine: *Segítenek a rítusok*, in ANGYAL Eleonóra – POLCZ Alaine (szerk.): *Letakart tükrök*, Budapest, Helikon, 2001, 117.

¹² CSEJTEI Dezső: *Filozófiai metszetek a halálról, A halál metamorfózisai a 19.-20. századi élet- és egzisztencialfilozófiákban*, Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.

¹³ HEIDEGGER, Martin: *Lét és Idő*, Ford. VÁJDA Mihály, Budapest, Gondolat, 1989.

[...]; az egyén ennek köszönheti értelmét, amely túlmutat rajta.”¹⁴ Az előbbiekhöz hasonlóan ebben a gondolatmenetben is a halálfenomenét életmeghatározó tényezővé tágul. Közös pont tehát a keresztény vallás, az egzisztencialista filozófia és a klinikai orvoslás felfogásában, hogy egyaránt kiemelt szerepet tulajdonítanak a halálnak. Minden esetben a halál adja meg azt a perspektívát, amelynek hatására az egyén élete önmaga létén túlmutató értelmet nyer.

A halállal való szembenézés hiánya következőképpen az önmagára visszahajló létezéshez vezet, ahol csak az én jólléte számít. Kialakul a korunk társadalmára jellemző, csak a jelenre koncentráló, az én élvezetét középpontba állító életszemlélet. Ahogy Polcz fogalmaz: „mindent szabad, túlteng az én.”¹⁵ A korlátlan individualizmus következtében: „nem törődünk a gyerekekkel, mert nincs időnk, [...] a »mindent megadok a gyerekeknek« mentalitás az uralkodó. [...] Leszakadt az ágy a szerelemről, a szerelem a hűségről, az alkalmazkodásról, a kitartásról, a felelősségvállalásról, a szolgálatvállalásról.”¹⁶ Az önmegvalósítás mindenek fölé helyezése, a korlátlan szabadság megmutatkozik mind a szerelemfelfogás változásában, mind a szülő-gyerek kapcsolatban. Az én élvezetét középpontba állító életszemlélet nem teszi lehetővé, hogy az egyén alárendelje önmagát egy magasabb rendű eszmének, vagy azonosuljon a közvetlen érdekein túlmutató értékekkel, célokkal. A szeretet, az érzelmi elköteleződés az én élvezetét gátló tényezővé vált. Polcz az egyre fokozódó individualizmus személyiséget romboló hatására figyelmeztet: „A mai élet a fiatalok szempontjából katasztrofális: mindent szabad. Ez pedig tévedés, mert a teljes határtalanság, a teljes szabadság éppenhogy bizonytalanságot, szorongást kelt. A személyiséget nem fejleszti, hanem hagyja torzulni.”¹⁷ Christopher Lasch korunk uralkodó személyiségszerkezetének tartja az „önimádó személyiséget”, aki mindenek fölé helyezi az önmegvalósítást, tagadja a múlt értékeit, lerombol minden hagyományt, nem érdekli a jövő, csak a jelennek él, korlátlan szabadságból adódó bizonytalanságát pedig úgy győzi le, hogy másoktól várja énjének igazolását. „Arra van szüksége, hogy imádják szépségéért, bájáért, hírnevéért vagy hatalmáért – olyan tulajdonságokért, amik idővel rendszerint elenyésznek.”¹⁸ A kapcsolatokban az önábrázolás lehetőségét keresi. A világ tükör számára, és csak annyiban érdekli, amennyiben őt tükrözi.

Az erős érzelmi kötődések és a célok hiánya miatt meghatározó létélménnyé vált a kiüresedettség és a céltalanság érzete. Az én kultusza, a csak a jelenre koncentrááló hedonista életszemlélet jó alapot biztosított a tömegtermelésre épülő fogyasztói társadalom létrejöttéhez. A fogyasztás propagandája a „modern élet lelki sivárságát veszi célba, és gyógymódként a fogyasztást ajánlja.”¹⁹ Korunk társadalmát azt sugallja,

¹⁴ FOUCAULT, Michel: *Elmebetegség és pszichológia, A klinikai orvoslás születése*, Ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Budapest, Corvina, 2000, 319.

¹⁵ BEER – POLCZ – SAJGÓ: i. m., 156.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ LASCH: i. m., 334.

¹⁹ Uo., 124.

hogy a boldogság, az elégedettség az anyagi javak halmozásával érhető el, az önimádó ösztönzések felerősítésére törekszik. Jól szemlélteti ezt a változást Polcz azzal, hogy mi volt régen, és mi kerül ma a települések középpontjába: „És ami a »centrumban« van, az fontos. A poliszban az agora, a középkorban a templom-temető, ma az üzleti élet van a középpontban, üzletek, boltok, bankok és vendéglők, presszók.”²⁰

Prisching²¹ a posztindusztriális, fogyasztói társadalmat vizsgálva arra figyel fel, hogy a 20. században a vásárlás már önmagunk megteremtésének nélkülözhetetlen eszközévé vált. A fogyasztásra kommunikációs eszközként tekint, amit az emberek identitásuk szimbolikus megjelenítése érdekében vesznek igénybe. Véleménye szerint nem a belső tulajdonságok képzik önazonosságunk alapját, hanem a külsődleges anyagok, kellékek. „Megváltozott a fogyasztás jelentése, mely ma már nem csak a vásárlásról, élvezetről és birtoklásról szól. A fogyasztás elsősorban önmagunk létrehozását jelenti [...]”²² Találóan alakítja át a felvilágosodás jelmondatának számító „Gondolkodom, tehát vagyok.” kijelentést, amely korunk társadalmában így hangzik: „Vásárolok, tehát vagyok.”²³

Mivel korunk nem szereti a rögzített mintákat, a dinamikus, változó, egyedi szelfkonstrukció érdekében folyamatosan vásárolnunk kell. A multiopciós társadalom alapja az opciók növekedése és dinamikája, amely a választási lehetőségek növekedésével azt ígéri az embernek, hogy minden lehetséges – az önimádó személyiség pedig mindent akar és azonnal. Cselekvési és gondolkodási mintázatok sokszínűségéből választhat az egyén, hogy létrehozza saját, egyedi, mindenkitől különböző szelfkonstrukcióját. Prisching arra a kettősségre figyel fel, miszerint a 20. századi társadalomtudományok a modernitást egy formalizált, atomizált technikai gépezettel azonosították, amelyben minden ember egyforma, felcserélhető egymással, nem dönthet szabadon. Az önteremtés, az egyedi szelfkonstrukció megalkotása azonban éppen a társadalom által felkínált sokféle lehetőség közüli választásra épül. Prisching tanulmányában az uniformizálódás és a sokféleség ellentétét a *kétdimenziós fogyasztói társadalom* fogalmának bevezetésével oldja fel, amely két elvet követ: a pénzszerzés és az öröm elvét. A fogyasztás az önmegvalósítás kulcsa, ahhoz viszont, hogy fogyasztó legyek, szükségem van jövedelemre, tehát be kell állni a munka világába, az egyforma, uniformizált emberi gépek közé. Mindez összefügg Lasch gondolatmenetével, aki szintén megfogalmazza, hogy „dolgozni azért kell, hogy részesülhessünk a fogyasztás gyümölcseiből.”²⁴

Polcz arra figyelmeztet, hogy a fogyasztást középpontba állító életszemlélet a halál távlatából nézve értelmetlennek bizonyul, és „*A mai fiatalok nem gondolnak arra, hogy*

²⁰ POLCZ: *Ideje a meghalásnak*, 20.

²¹ PRISCHING, Manfred: „Vásárolok, tehát vagyok”, A személy a kapitalizmusban, Ford. BERGER Viktor, *Fordulat*, 4. évfolyam, 2011/3, 72–96. URL: http://fordulat.net/pdf/15/F15_prisching.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

²² Uo., 82. [kiemelés az eredetiben – Sz-P. A.]

²³ Uo., 73.

²⁴ LASCH: i. m., 124.

a koporsónak nincs csomagtartója.”²⁵ Žižek tézise szerint a hedonista individualizmus, a fogyasztóvá váló szubjektum a társadalmi valóságunkat strukturáló ideológia működésének következménye. Ha változtatni akarunk a valóságon, azokon a képzeteken kell változtatnunk, melyek lehetővé teszik, hogy beilleszkedjünk ebbe a valóságba.²⁶ A következőkben azt követhetjük nyomon, hogyan írja át Polcz a gondolkodásunkat irányító ideológiák megváltoztatásával korunk civilizatórikus modernségének öregségről alkotott felfogását.

2.2. Az uralkodó testpolitika egészség- és szépségfogalmának újragondolása, és ennek hatása az öregségről alkotott nézetekre

A posztindusztriális társadalmakban a koherens, stabil identitás megkérdőjeleződésével középpontba került az emberi test és a vizuális médiumok által testről közvetített képi reprezentáció. P. Müller Péter rámutat Foucault *Felügyelet és büntetés* műve kapcsán, hogy a középkori kínhalált felváltó börtönbüntetés „egy új testpolitika kezdete, egy olyan – máig tartó – korszaké, amely a test aprólékos ellenőrzésére, dresszírozására, kényszer alá rendelésére épül.”²⁷ A test a 19. század elejére már nem a megtorlás terepe, hanem a fegyelmezés eszköze. A fegyelmezett testek folyamatos ellenőrzéséhez a mindent látó és megfigyelés tárgyává tevő tekintet uralma szükséges. A mindent behálózó és ellenőrző hatalom alapja a modern orvosi tekintet megszületésével jött létre. Az orvostudomány és a technikai fejlődésébe vetett hit segítségével „Az orvosok megteremtették a rendszeres ellenőrzés kultuszát – e vizsgálatokat ismét csak kamerákkal és egyéb rögzítőeszközökkel végzik –, s így beleplántálták betegeikbe, hogy az egészség az állandó figyelem és a tünetek korai felfedezésének függvénye, amit a gyógyászati technikának igazolnia kell.”²⁸ A páciens akkor érzi magát biztonságban, ha a képek, diagramok, statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy egészséges. A terapeutikus szemlélet hatására az egyén folyamatosan kutatja magán az öregség, betegség jeleit. Ez alól Polcz sem kivétel, aki a társadalom engedelmes tagjaként rendszeresen jár kontrollra, és folyamatosan önreflektív megjegyzésekben konstatálja testi, szellemi változásait: „[...] Vázsolóban meglátogatom a – hogy is hívják őket? – barátaimat. Nominális amnézia. Látom a mozdulatukat, az arcukat, a házukat. Mindent tudok, csak a nevüket nem. Ez az öregség.”²⁹ Tehát már nem csupán a hatalom figyeli a testet, hanem a test birtoklója is a folyamatos önmegfigyelés állapotában van. „A képi diagnosztika (mikroszkóp, röntgen) elterjedése a patológiában, a film alkalmazása a klinikai didaktikumban ugyancsak a beteg test képeinek széleskörű nyilvánosság-

²⁵ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 71. [kiemelés az eredetiben – Sz-P. A.]

²⁶ Írja ŽIŽEK, Slavoj: *The Sublime Object of Ideology*, London, Verso Books, 1989. című könyvére hivatkozva SZIGETI Attila: A Valós fantáziapótlékai, Slavoj Žižek és az ideológia pszichoanalitikus filozófiája, *Erdélyi Múzeum*, 77. kötet, 2015/4, 39. URL:https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29303/EME_EM_2015-4_004_SzigetiAttila_ValosFantaziapotlekai.pdf?sequence=1&isAllowed=y Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

²⁷ P. MÜLLER Péter: *Test és teatralitás*, Budapest, Balassi, 2009, 47.

²⁸ LASCH: i. m., 85.

²⁹ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 53.

gát tette lehetővé.³⁰ A betegség beazonosításában így már nemcsak az egészségügyi szakemberek vesznek részt, hanem a család, a barátok, a munkahelyi környezet is. A folyamatos megfigyeltség tehát társadalmi valósággá vált, a testek szüntelen ellenőrzésének és fegyelmezésének rendszerét az egészségért mint legfőbb jóért folytatott küzdelem legalizálja. Az egészségről szóló diskurzusok mögött minden esetben egy olyan ideológia áll, amely rejtett módon a testek szabályozására irányul. A hatalom működése azon a gondolaton alapul, miszerint „a test olyan árucikk, amit a fogyasztó saját akaraterije és képességei mentén formálhat, alakíthat, ha »megvásárolja«, igénybe veszi a »test-ipar« felkínálta eszközöket és szakértelmet.”³¹ A mai egészségpolitika célkitűzése ennek megfelelően az egészségtudatos magatartás kialakítása, a prevenció, az egyén egészségének és életminőségének megtartása érdekében. Ennek megfelelően Polcz végig hangsúlyozza a mozgás jótékony hatását, rendszeresen jár úszni, odafigyel az egészséges táplálkozásra, kiemeli, mennyit számít az ápolt külső. Korunk társadalmában előtérbe kerül a testről való gondoskodás, a test ápolása, az idealizált testek közszemlére tétele és a kockázati tényezők hangsúlyozása. Ebből következik, hogy „a kockázatokkal kapcsolatos tudatosság szorongásokat ébreszt az egyénben, amelyre az egészség- szépség- és élelmiszeripar különböző »kockázatmenedzselési« stratégiákat javasol [...]»³² A szakértők által javasolt stratégiák azonban sokszor ellentmondóak, amire Polcz is felhívja figyelmünket a cukorbetegség, a magas koleszterin és a táplálkozás kapcsán. A szubjektum az, aki autonóm, racionális lényként választ az egymásnak sokszor ellentmondó szakértői rendszerek által felkínált különböző életmódok, életstílusok közül. Mivel azonban nincs egy koherens norma, az egyén folyamatos önreflexióra van kényszerülve, soha nem érezheti magát biztonságban. Újra és újra meg kell teremtenie a lehetőségek és a kockázatok közötti egyensúlyt, ami önazonosságának állandó újraértékelését eredményezi. Ebben a megközelítésben a betegség létrejöttéért egyedül az egyén tehető felelőssé, aki képtelen volt egészségtudatos életmódot folytatni. „Az egészség a modern identitás egyik középponti fogalma, hiszen az egészség és annak hordozója, a test nem csupán biológiai konnotációkkal, hanem metaforikus rétegzettséggel is rendelkezik, magában foglalja a rendes, tiszteltetreméltó, felelős egyén fogalmát is.”³³ A betegség a technicizált világban a kontroll tökéletlenségével szembesíti az egyént, és veszélyezteti az egészséges szelf határait. A beteg abjektálása jól működő fenyegetés, amely segít a testek társadalmi kontroll alatt tartásában. A társadalmi gondolkodásban az öregséget gyakran az egészség hiányával azonosítják, egyenlőségjelet tesznek az öregség és a betegség közé. Azzal pedig, hogy az öregséget patológikus folyamatnak tekintik, az öregek – Kristeva fogalmával élve – az abjekt pozíciójába kerülnek.

³⁰ BERTA Erzsébet: A test a performativitás és medialitás határázóján, *Studia Litteraria*, 49. kötet, 2011/1-2, 104.

³¹ CSABAI Márta – ERŐS Ferenc: *Testhatárok és énhatárok, Az identitás változó keretei*, Budapest, Jászöveg Műhely, 2000, 146.

³² Uo., 130.

³³ Uo., 128.

Polcz öregségről szóló naplójegyzeteiben azt olvashatjuk, hogy lázad a folyamatos kontroll ellen: „Mindig újból oda jutok, hogy orvosok, kezelések, megint egy »karbantartás«. Karbantartás az élet? Hát mi vagyok én? A testem ápolója, a testem gondozója? [...] De hogy különüljek el a testemtől?”³⁴ Helmut Plessner filozófiai antropológiájában a testet kettős aspektusból szemléli: test mint létmód (*Leib sein*) és test mint tárgy, amit birtokolunk (*Körper haben*).³⁵ Polcz a testtől való elszakadás vágyában, és annak lehetetlenségében ezt a kettősséget tapasztalja meg, a két aspektus egymásrautaltságát. Amikor Polcz a test karbantartása ellen lázad, akkor tulajdonképpen a birtokolható test folyamatos felügyelete ellen lázad, de ezt nem tudja függetleníteni a testben való létezés tapasztalatától. Az egészségtudatos magatartás fontosságát nem cáfolja, de a megszokott nézőpont kibillenése rávilágít a hatalom által közvetített testpolitika és testfelfogás működésmódjára.

Azzal azonban, hogy a biomedicina testképét fokozatosan felváltja a biopszichoszociális felfogás,³⁶ az egészség és betegség koncepciója is átalakulóban van. Az új tudományos kutatások, a multidiszciplináris megközelítés következtében az egészség és a betegség közötti határvonal képlékennyé vált. A Robert Koch Intézet által készített jelentésben már azt olvashatjuk, hogy napjainkban az orvostudomány az egészség három dimenzióját különbözteti meg: a biológiai-pszichológiai értelemben vett egészséget, a funkcionális egészséget és a szubjektív egészséget. Az egészségügy funkcionálisan egészségesnek tartja azokat a krónikus megbetegedésben szenvedő vagy többféle betegség együttes hatása alatt álló egyéneket, akik alapvető szükségleteiket önállóan képesek intézni, mint például az étkezést, bevásárlást, főzést, testápolást, a lakás tisztán tartását.³⁷ Polcz írása egyértelműen visszatükrözi ezt a kategóriát, hiszen a daganatos megbetegedés jelei mellett naplójegyzeteiben folyamatos aktivitásról, önállóságának megőrzéséről, mobilitásáról számol be. „Befejeztem az esszékötetet, írom az öregségkönyvet, a szerelemkönyvet [...]. És mindig hozzájön egy-két haldokló, gyógyszeres terápiaja, na és a háztartás. Előadások és Miklós-hagyaték.”³⁸ Az orvoslásban bekövetkezett változást jelzi, hogy öregkorban már nem a betegség teljes elkerülése a cél, hanem a betegségek tüneteinek csökkentése, az új megbetegedések elkerülése, és a betegséggel való együttélés megtanulása. A szemléletmódbeli váltást jelzi a szubjektív egészség fogalmának kialakulása is, amikor az életkor növekedésével az egyén az egészséget nem a betegség hiányával, hanem egyre inkább az állandó, gyötrő fájdalmak és a funkcionális beszűkülés hiányával azonosítja. Bizonyos tüneteket az

³⁴ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 70.

³⁵ PLESSNER, Helmut: Az érzékek antropológiája, Ford. AMBRUS Gergely, in BACSÓ Béla (szerk.): *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?*, Budapest, Ikon, 1995, 185–259.

³⁶ A testkép és az orvosi szemlélet változásához lásd DR. ZSINKÓ-SZABÓ Zoltán: *Beavatási jelenségek az orvossá válás során*, Doktori Értekezés, Budapest, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, 2014. URL: <https://anzdoc.com/beavatasi-jelensegek-az-orvossa-valas-soran.html> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

³⁷ BÖHM – TESCH – RÖMER – ZIESE: i. m., 31–78.

³⁸ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 84.

öregedés számlájára ír, nem a betegség jelének tekinti.³⁹ Polcz is megfogalmazza ezt az új szemléletet: „bármit vizsgáltak, valamit mindig találtak. Ugyanakkor mindenütt azt mondták, hogy kitűnő állapotban vagyok, a panaszaim, azt hiszem, az életkorral járnak.”⁴⁰ A betegség fogalmának átértékelődése, az öregség és betegség szétválasztásának folyamata rajzolódik itt ki.

Polcz nem tudja magát elhatárolni az egészségről szóló diskurzust irányító ideológiától, amely a testek ellenőrzésére irányul. Rá is jellemző a terapeutikus szemléletmód és az egészségtudatos magatartás, ugyanakkor az egészség fogalmának átalakításával szétválasztja az öregség és betegség fogalmát, az öregség már nem jelenti a rendes, felelősségteljes egyén státuszának automatikus elvesztését. A fogalmak újradefiniálásával lehetővé válik, hogy patológikus folyamat helyett az élet természetes részének számítson az öregség.

Ha az öregséget az élet természetes részének tartjuk, akkor is szembekerülünk az-
zal a ténnyel, hogy a posztindusztriális társadalmakra jellemző testtől való nagymértékű elidegenedés az öregséggel együtt felerősödik. A testkép folyamatos változásában Polcz megéli azt az általános tapasztalatot, hogy nem tud azonosulni testével: „Tehát az ember teste. Mindig valami újabb meglepetés. [...] Milyen testséma épül bennem? Hol van az a test, amit magaménak érzek?”⁴¹ A posztindusztriális társadalmakban a test utolsó menedék státusát elveszítve a fogyasztás és az önkifejezés eszközévé vált. A test nyilvános reprezentációi, a tudomány, kultúra, média által közvetített képek arra ösztökélnek, hogy fordítsunk minél nagyobb figyelmet a megjelenésre. A test „mintegy színpadává vált az identitás (re)prezentációinak, [...] a test már nem a stabilitásnak és állandóságnak, hanem az illékonyaságnak és avulékonyaságnak a felülete, amely a képi áradattal teszi egylényegűvé a testet.”⁴² P. Müller idézi Baudrillard szavait és egyfajta reklám-identitásról beszél, amely esetében már nem egy belső tartalom külső megjelenítése a cél, hanem maga a megjelenítés, a folyton változó testképek áradása. Ugyanerről írt Prisching is tanulmányában, aki – mint láttuk – a posztindusztriális, technokrata fogyasztói társadalmat vizsgálva rámutatott arra, hogy a 20. században a vásárlás már önmagunk megteremtésének nélkülözhetetlen eszközévé vált. Žižek már kulturális kapitalizmusról beszél, amikor azért vásárolunk, hogy etikai szükségleteinket elégítsük ki. A spiritualizált hedonizmus mai korszakában, ha például organikus gyümölcsöt vagy Starbucks-kávét veszünk, „akkor nem pusztán árucikket vásárolunk és fogyasztunk, hanem ezáltal valami értelmes dolgot csinálunk; kimutatjuk a másokkal való törődésünket és globális tudatosságunkat, részt veszünk egy nagy kollektív projektben...”⁴³ Lasch szintén azt hangsúlyozza, hogy a

³⁹ BÖHM – TESCH – RÖMER – ZIESE: i. m., 79–91.

⁴⁰ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 10.

⁴¹ Uo., 47.

⁴² P. MÜLLER: i. m., 168.

⁴³ ŽIŽEK, Slavoj: Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat, Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig, Ford. BARTHA Eszter – KOLTAI Mihály Bence, *Eszmélet*, 21. évfolyam, 2009/4, Melléklet, 46–47. URL: http://www.eszmelet.hu/wp-content/uploads/2018/08/84_zizek_merged.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 04.

posztindusztriális társadalmakban az élet műalkotássá válik, és ezzel együtt a lét teátralizálódik: „Mindnyájan, színészek és nézők, tükrök között élünk. Nézzük magunkat reménykedve, hogy képesek vagyunk-e még rabul ejteni, befolyásolni másokat, és szorongva fogyatékoságaink miatt, amelyek esetleg lerontják a sugározni vágyott képet.”⁴⁴ Polcz is ír arról, hogy másként viselkedünk a tükör előtt, a figyelő tekintet hatására működésbe lép a szerepjátszó énünk, amely megpróbál megfelelni a vele szemben támasztott kívánalmaknak. „Mert a tükörbe, ha belenéz, tulajdonképpen nem magát látja, [...] az ember a tükör előtt tükör-arcot vág [...]”⁴⁵ A média, a reklámpia a testi megjelenés manipulálásának széles skáláját kínálja, új normákat és ideálokat állított fel, amelyek viszonyítási pontként szolgálnak a szépség és a megnyerő megjelenés, sikeres egyén társadalmi reprezentációjában. Waldenfels a normát dinamikus és polémikus fogalomként ábrázolja, Merleau-Ponty gondolatai alapján arról beszél, hogy a normalizálás nemcsak tiltást jelent, hanem bizonyos értelemben létre is hozza azt, amit normalizál. „A normalizálásnak ez a fajtája nem korlátozódik arra, hogy a tapasztalatot pusztán alávesse valamilyen törvénynek, hanem belenyúl a tapasztalatba, megváltoztatva annak struktúráját [...]”⁴⁶ A társadalom által közvetített norma a fiatalsággal kapcsolódik össze, így az öregedés a norma megsértését jelenti. Polcz azonban a szépséget nem az uralkodó felfogás szerint definiálja, hanem megváltoztatva a tapasztalás struktúráját, beemeli a szépség fogalmába az öregedést: „az ember öregen is lehet szép, látva Szőnyi Zsuzsát, aki még most is dolgozik. Velem egyidős, hófehér a haja, szépen, diszkréten öltözködik. [...] Átszellemült, szép öregasszony.”⁴⁷ A média által közvetített divattrendekkel ellentétben a szépséget nem külső kellékekkel elérhető, objektív ideaként azonosítja. Azt vizsgálja, hogy a felkínált szépségügyi megoldások által megteremtett szelfkonstrukció mennyire van adekvát viszonyban az egyén életkorával. A szépség kulcsát az öregedés folyamatának elfogadásában látja, nem annak elleplezésében. Saját öregedését is ennek megfelelően kezeli: „Meg az ősz haj. Mindenki azt mondja, hogy ez jobban áll, mint a barna. Én is jobban szeretem. És hogy fiatalabb vagyok, mint a barnával voltam. Gondolom, azért, mert az összhang hiányzott. Itt van a bökkenő, amikor az ember fiatalnak játssza magát.”⁴⁸ A szépség fogalmának átalakításával az öregedés már nem jelenti a megnyerő megjelenés elvesztését, amely egyben a sikeres egyén értékmérője is. Az egészségről-betegségről és szépségről alkotott bevett nézetek újragondolásának hatására, a termelésnek alárendelt értékrenden alapuló szubjektumfelfogásba beemelhetővé válik az öregség. Az örök fiatalság vágya, az önbecsapás és tagadás helyére az öregség elfogadása kerülhet.

⁴⁴ LASCH: i. m., 152.

⁴⁵ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 47.

⁴⁶ WALDENFELS, Bernhard: *A normalizálás határai, tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, Ford. CSATÁR Péter – KUKLA Krisztián, Budapest, Gond-Cura Alapítvány, 2005, 13.

⁴⁷ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 32.

⁴⁸ Uo., 47–48.

2.3. Az értelmes öregkor lehetősége a szociális és kognitív mintázatok átalakításával

Polcz a fogyasztói társadalomra jellemző életszemlélet következményének tartja, hogy „A mai korban az is probléma, hogy miként lehet rátalálni az értelmes öregségre.”⁴⁹ Véleménye szerint „a magyarok nem tudnak jól öregedni. Ülnek otthon, például a nők, mert ők a túlélők, és várják, hogy hazajöjjen a gyermekük [...]. Időnként süteményeket sütnek. De általában el vannak keseredve, hogy keveset törődnek velük a fiatalok.”⁵⁰ Polcz a magyarokra jellemző mintával szembeállítja azt, amit Spanyolországban tapasztalt, ahol az öregek összegyűltek a templomtéren, hozták a házi kedvenceiket is, nem otthon, magányosan kézimunkáztak, hanem a téren, miközben a többiekkel énekeltek, viccelődtek, mulattak. Ladányi János írja Önpusztító nemzeti habitus című írásában: „Nemzetkarakter bizonyosan nincsen! Vannak azonban tipikusan ismétlődő, meglehetősen hasonló társadalmi szituációk, és az ezekre a szituációkra adott, meglehetősen hasonló társadalmi válaszok.”⁵¹ A társadalmi válaszok kialakításánál nagy szerepet tulajdonít a történelmi mintának, ezeket a mintákat nevezi *nemzeti habitusnak*. Ahhoz tehát, hogy sikerüljön megváltoztatni az öregedéshez való hozzáállásunkat nem elég – és nem is lehetséges – lemásolni egy idegen kultúra szokásrendszerét. Az értelmes öregségre való rátaláláshoz a minta átalakítására van szükség. Pontosan ezt tűzi ki célul Polcz öregségkönyvében. Megpróbál mintát adni arra, hogyan lehet úgy öregedni, „Hogy ne a fölöslegesség legyen a vezető motívum, és az, hogy mindenkinek terhére vagyok.”⁵² Érdemes tehát megvizsgálnunk, mi nyújt menedéket Polcz öregségmodelljében a hiábavalóság rettenetével szemben, és ezzel együtt milyen akadályokat gördít a fogyasztói társadalom szemléletmódja az értelmes öregségre való rátalálás elé.

Polcz pozitívan értékeli, hogy „Ma a társadalom már igyekszik jobban ellátni az öregeket. Kis rezervátumokba: nyugdíjasok otthona, idősök otthona, szeretetháza fogadja be őket – jó pénzért.”⁵³ Azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy így megszűnik az a közeg, ahol a fiatalok megtanulhatnak, hogyan bánjanak az öregekkel, az öregeknek pedig a társadalomtól elszigetelődve nehéz megtalálni, hogyan tegyék értelmessé az életüket. Polcz megoldásnak látja, ha a különböző generációk tagjai minél több időt töltenek egymással. Nyugdíjasházban élő barátnője példáját hozza fel mintaként: „Gizinél láttam a jó példáját az öregek látogatásának. Úgy lehet megoldani, ha az élet természetes menetéhez kötik [...]”⁵⁴ A közös étkezés, filmnézés adott alkalmat ebben az esetben az együttlétre. Polcz utal arra, hogy ez a régi minta újfajta tartalommal való megtöltése, hiszen az archaikus társadalmakban is a mindennapi élet problémái adták a beszédtemát, valamilyen közös cselekvés közben. A család látogatására való készülődés segít elkerülni a fölöslegesség érzését. A másokért végzett

⁴⁹ POLCZ Alaine – BITÓ László: *Az utolsó mérföld, Beszélgetés életről, halálról – testről és lélekről*, Pécs, Jelenkor, 2007, 148.

⁵⁰ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 64.

⁵¹ LADÁNYI János: *Önpusztító nemzeti habitus*, Budapest, L'Harmattan, 2015, 31–32.

⁵² POLCZ – BITÓ: i. m., 147.

⁵³ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 201.

⁵⁴ Uo., 105.

munka fontosságát hangsúlyozva fogalmazza meg Polcz öregek otthonában élő barátnője: „ha nincs mit csinálni másokért az életben, vagy valamit, ami lényeges, ami alkotás, akkor lassan föladja az ember, és megkérdezi: miért éljek?”⁵⁵ Polcz természetesen elismeri, hogy nincs egy általánosan elfogadott modell, mindenkinek magának kell megtalálnia a megoldást, a saját élethelyzetének megfelelően.

Az izolálódás elkerülését azoknál az idős embereknél is fontosnak tartja, akik otthon élnek – ezt jól mutatja az általa bejárt út is. Polcz a Hospice-tól kér segítséget, idős korában is utazik, meglátogatja barátait, ápolja kapcsolatait, aktív társadalmi életet él. Öregek otthonában élő barátnőjéhez hasonlóan központi jelentőséget tulajdonít az alkotásnak, a másokért végzett munkának: „Azt hiszem a munka tart életben. Az ad erőt, hogy valami értelmeset teszek másokért, és úgy tűnik, mégiscsak hasznos, legalább is erre törekszem – ez örömet és frissességet is ad.”⁵⁶ Még nyolcvan éves korában is dolgozott, a Hospice Egyesületben gyászolókkal foglalkozott, előadásokat tartott külföldön és belföldön a játékterápiáról, a gyászról, a halál elfogadásáról, könyveket írt, hogy segítséget nyújtson tapasztalataival a fiatalabb generáció tagjainak. A korábbiakban már láthattuk, hogy a korunk társadalmára jellemző önimádó személyiség számára a munka csupán a fogyasztói létmódhoz szükséges eszközként definiálódik. Polcz számára azonban a munka, mások szolgálata az értelmes élet alapját jelenti. Ricoeur a másokért végzett munkát a halálunk után hátramaradó életmű felől közelíti meg: „A kapcsolat a *halál* és a *másikban való túlélés* között a *másikért történő szolgálatban* jön létre [...]”⁵⁷ A Ricoeur és Polcz által megfogalmazott gondolatot viszi tovább Lasch, aki szerint az öregedés elfogadásához nagyban hozzájárul „a hit, hogy a jövő nemzedékek valamilyen értelemben továbbviszik életművét.”⁵⁸ A tettek révén kivívott személyes halhatatlanságot Nietzsche is elismeri, de a lélek halhatatlanságának – amit egyébként teljes mértékben elutasít – statikus felfogásával szemben itt egy dinamikus viszonyulást feltételez az alkotás és azok között, akikre hatást gyakorolt.⁵⁹ Polcz az alkotás révén megvalósuló halhatatlanságra jellemző dinamikus viszonyt tapasztalta meg, amikor Träger Gáborral beszélgetett: „[...] ha erről-arról vitatkozunk, beszélgetünk, mond valamit, s mikor kérdezem, honnan tudja, mondja, hogy a Hospice-ban, egy tanfolyamon tanulta. Abban a Hospice-ban, amit én alapítottam, s amit már ő tanul, és én nem tudom.”⁶⁰ Bár a tanfolyamok anyaga átalakul, a kezdeményezést Polcz indította el. A másokért végzett munka, a halál után hátramaradó életmű annak bizonyítéka, hogy élete nem volt hiábavaló. Polcz keresztény-humanista világképében a szeretet és humánus nevében végrehajtott cselekedetek a pillanatnyi léten túlmutató értelmes élet alapjaként definiálódnak.

⁵⁵ Uo., 107.

⁵⁶ Uo., 67.

⁵⁷ RICOEUR, Paul: *Egészen a halálig*, Ford. BENDE József, Pannonhalma, Bencés, 2011, 81. [kiemelés az eredetiben – Sz-P. A.]

⁵⁸ LASCH: i. m., 334.

⁵⁹ NIETZSCHE, Friedrich: *Emberi – túlságosan is emberi*, Ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Szeged, Szukits, 2000.

⁶⁰ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 22.

Azért, hogy megértsük ennek jelentőségét, érdemes ezen a ponton bevonnunk olvasatunkba Jean-Luc Marion *Az erotikus fenomén*⁶¹ címen megjelent tanulmánykötetét, amely több ponton hasonlóságot mutat Polcz felfogásával. Marion a descartes-i emberképpel kapcsolatos kritikájában megállapítja, hogy az ész primátusát hirdető felfogásban az erotikus fenomén (szeretet/szerelem) csakis a racionalitást megzavaró körülményként jöhet szóba, de nem tartozik eredendően az egóhoz. Ha azonban elsősorban gondolkodó egóként tekintek önmagamra, csak saját létezőmet tudom bizonyítani, hiszen amennyiben gondolkodom, annyiban létezem. De nem tudom garantálni, hogy ez a létezés kívánatos és értelmes legyen. Tézise szerint „a hiábavalóság mindent leromboló fenyegetésével szemben egyedül a szeretet vagy annak legalábbis mindig nyitva álló lehetősége képes megvédeni engem.”⁶² Felfogásában az erotikus redukció az, ami kilépteti az egyént önmagából, és a másik felé fordítja. Polczhoz hasonlóan a szeretet nevében végrehajtott cselekedetekben olyan erőt lát, amely biztosítékot jelent az önmagáért való lét hiábavalóságával szemben, képessé tesz a halállal való szembenézésre, és a tettekben megnyilvánuló halhatatlanságra.

Láthatjuk tehát, hogy a felvilágosodás a szeretetet a racionalitást zavaró tényezőnek tartja, a fogyasztói szemléletmód pedig az egyén szabadságát korlátozó tényezőnek tekinti. De sem a gondolkodást középpontba állító szemléletmód, sem az én élvezetét hirdető életfelfogás nem tud felmutatni az önmagára visszahajló létezésen túlmutató értékeket. Így a halállal szembekerülő egyénnek nem képes menedéket nyújtani a létezés hiábavalóságának érzetével szemben. Azzal tehát, hogy Polcz nem zárja ki a descartes-i gondolkodó egóból az erotikus fenomént, képes felülmúlni a fogyasztói társadalom korlátlan individualizmust hirdető hedonista szemléletét. Így a rettegett öregség helyére az értelmes öregség lehetősége kerülhet anélkül, hogy a már megdőlt nagy elbeszélések visszaállítását követelné.

3. Egy tanatológus tapasztalatai az utolsó mérföldről (Polcz Alaine: *Nem trappolok tovább*)

Polcz a fogyasztói társadalom korlátlan individualizmusának következményeit nemcsak korunk öregséghez való viszonyában, hanem a halálfelfogás alakulásában is meghatározónak tartja. Míg a felvilágosodás korában az egyén a tudomány korlátaival szembesülve tabuizálta a halált, a posztindusztriális társadalmakban a tudomány segítségével meg akarja tervezni, mégpedig nemcsak a halálát, hanem az életminőség romlását figyelembe véve az odáig vezető utat is. Polcz azt írja, hogy „A demokrácia gyermekbetegségében szenvedünk. A hosszas, ránk kényszerített kollektív éntudat helyett az éntudat, a saját egó rabságába estünk. Én akarom, én döntök, az én dolgomba ne szóljon bele senki, önmegvalósítás túlzófokon.”⁶³ Nincs azonban olyan közmegegyezés, amely egyértelmű irányt mutathatna az egyénnek a halállal kapcsos-

⁶¹ MARION, Jean-Luc: *Az erotikus fenomén, Hat meditáció*, Ford. SZABÓ Zsigmond, Budapest, L'Harmattan, 2012.

⁶² Uo., 36.

⁶³ BEER – POLCZ – SAJGÓ: i. m., 109.

latos kérdésekben. Eltűntek az eddig érvényben lévő társadalmi előírások, szokások, rítusok, amelyek kapaszkodót jelentettek mind a haldokló, mind a közösség számára. A végeredményt Polcz így fogalmazza meg: „Sokféleképpen lehet meghalni. Azt szoktuk mondani, a halál az igazság órája, mindenki a teljes személyiségét viszi bele.”⁶⁴ *Nem trappolok tovább* címen kiadott önéletírásával modellt kíván nyújtani az utolsó mérföld megtételéhez. Az élete utolsó éveiben, 2006-ban és 2007-ben keletkezett naplójegyzeteit öregségkönyve legfontosabb részének tartja, hiszen ennek a szakasznak a feladata a „készülődés a halálra, az átlépésre.”⁶⁵ Naplójegyzeteit olvasva kibomlik előttünk Polcz szép halálról alkotott koncepciója. Utolsó írásában vezérfonalat ad a haldokló és a környezete számára a halálhoz vezető út végső szakaszának megtételéhez.

3.1. Polcz szép halál koncepciója és a Hospice filozófiája

Polcz szép halál koncepciójában kiemelt jelentőséget tulajdonít a halállal való szembenézés életszemléletet formáló erejének. Arra mutat rá, hogy a tudomány ugyan lehetőséget ad arra, hogy megtervezzük a saját halálunkig vezető utat, de ezzel még nem jön létre az a kétirányú mozgás, amiről az egzisztencialista filozófia is beszél. Vagyis az elfedés, menekülés egy újabb technikájával állunk itt szemben, ami nem teszi lehetővé a személyes és minőségi életmegformálást. Nagy eredménynek tartja azonban, hogy „a reszuszcitációs élménybeszámolók észrevehetően oldották a tilalmat kultúrkörünkben, ami a haláltémára vonatkozott. Hosszú elhallgatás és elfojtási kísérlet után a halál nemcsak orvosi, hanem jogi, pszichológiai, szociológiai, vallás-
etikai téma lett.”⁶⁶ A pszichológiai, lélektani felismerések és az utilitarista szemléletű egészségfilozófia hatására az élet mindenáron való meghosszabbításának gondolata elvesztette megkérdőjelezhetetlenségét. Polcz írásaiban örömmel üdvözli a patriarkális, mindentudó orvosi magatartás átalakulását, a betegjogok megszületését.⁶⁷ Öregségkönyveiben részletesen ismerteti az egészségügyi törvény rendeleteit, amely ma már tartalmazza a kezelés visszautasításának jogát, kötelezi az orvost a diagnózis közlésére, a beteg hozzájárulása nélkül nem engedélyezi a vizsgálatokat, kezeléseket, biztosítja a hozzátartozók jogát ahhoz, hogy a beteg mellett legyenek az utolsó napokban.⁶⁸ Kórházba kerülve azonban azt is megtapasztalja, hogy sok esetben csak a jog biztosított, és a megvalósulásukhoz szükséges körülmények még nem adóttak. Az orvostudományban bekövetkezett szemléletváltást azonban egyértelműen jelzi a kórházuralom megtörése, a házigondozás terjedése, a palliatív osztályok létrejötte.

Az új halálszemlélet alakulása azonban új rítusok kialakulását teszi szükségessé. Amíg a tradicionális keresztény egyház által hirdetett élet- és halálszemlélet volt az uralkodó, már „kisgyermekkorban megkezdődött a gyász szocializálása, a halál, a gyász

⁶⁴ POLCZ – BITÓ: i. m., 17.

⁶⁵ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 15.

⁶⁶ POLCZ: *Ideje a meghalásnak*, 161.

⁶⁷ Uo., 39, 93.

⁶⁸ Polcz öregségkönyve függelékében minden említett törvényt, rendeletet, paragrafust közöl. Lásd POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 263–280.

módjának beépülése az élet szemléletébe, és ezzel az életmódba – főként a rítuson keresztül”.⁶⁹ Az archaikus társadalmakban a szakrális rítusok még olyan közösségi események voltak, amelyek végig vezették és segítették az egyént a halál tényének elfogadásában, a halál, a veszteség és a gyász megélésében és a közösségbe való visszatalálásában. A fejlődésbe vetett hit azonban a múlt tagadásával, a hagyományok lerombolásával járt. „A tudományok rohamosan fejlődtek, de a tömegekhez nem jutott el ennek a pozitív és a hittel egyeztethető része, viszont megingatta azt a mindennapi fel fogást is, amit sajnos ma is prédikálnak.”⁷⁰ A tradicionális keresztény egyház szerepét a tudomány vette át, ezzel együtt a szakrális régi rítusok kiüresedtek, eltűntek. Ennek jelentőségét nemcsak a kereszténység halálfelfogását hirdető Polcz, hanem a materialista szemléletmódú Elias is megfogalmazza. A keresztény egyház szakrális rítusainak hiányában ugyanis „[c]sak a kórházak intézményesített szokásrendje ad társadalmi formát az élet megszűnésének, ez viszont érzelemszegény, és jócskán hozzájárul a haldoklók elmagányosodásához”.⁷¹ Elias és Polcz is arra a következtetésre jut, hogy a szekuláris rítusok hatására a beteg izolálódik, a közösség, a család szeretetteljes támogatása nélkül hal meg. Polcz éppen ezért a tradicionális keresztény egyház kapcsán a szemléletváltást, a kiüresedett tradíciók, sablonok, rítusok újragondolását sürgeti.

Az orvostudományban bekövetkezett változásokra és az újragondolt szakrális rítusokra építve hozza létre saját koncepcióját. Szép halálról alkotott elképzelését a Hospice filozófiája sűríti magába. 1991-ben Muszbek Katalinnal együtt megalapítja a Magyar Hospice Alapítványt. „Célkitűzése a hospicefilozófia, visszaadni a halál méltóságát. A halál az élet természetes része. Az idejét sem siettetni, sem elhúzni nem szabad.”⁷² A Hospice igyekszik lehetővé tenni, hogy a beteg otthonában, családjá körében haljon meg. A házigondozás mellett a mozgalom másik pillére a kórházakban működő palliatív osztály, ahol beállítják a beteg tüneti kezelését, majd hazaengedik. Integrálja a betegellátásba a pszichológiai és vallási tényezőket, a testi ellátás mellett figyel a lelki gondozásra és a mentális egészségre is. Interdiszciplináris csapat segíti a beteget és a hozzátartozóit a halálra készüléskor, a hátramaradókat a gyászban. Polcz szavaival fogalmazva: „itt bontakozik előttünk az új halálszemlélet – ami ma is, most is, mint mindig a korszellem tükrözője. Hagyomány helyett tudomány, család helyett csoport segíti az egyént és a családot. A tagadás, a tabu után, nyitás a halál elfogadása felé; a pszichológiában és a természettudományban nyitás a szellemi, a transzcendens felé.”⁷³

Polcz tanatológusként egész életében a Hospice filozófiáját hirdette. Öregségkönyveiből kiderül, hogy saját halálra készüléskor is ezeket a tanokat követte, ezzel mintegy hitelesítette életművét. Utolsó életszakasról szóló naplójegyzetei alapján azt követhetjük nyomon, hogyan működik a gyakorlatban a Hospice filozófiája. Hogyan

⁶⁹ POLCZ: *Segítenek a rítusok*, 121.

⁷⁰ BEER – POLCZ – SAJGÓ: i. m., 56.

⁷¹ ELIAS, Norbert: *A haldoklók magányossága*, Ford. GLAVINA Zsuzsa, Budapest, Helikon, 2000, 37.

⁷² BEER – POLCZ – SAJGÓ: i. m., 57.

⁷³ POLCZ: *Ideje a meghalásnak*, 7.

készíti fel a haldoklót és a hozzátartozóit a halál fogadására, milyen rítusok segítik a halálra készülést napjainkban.

3.2. A halálra készülés Polcz által adott modellje

Polcz koncepciójában a halálra való szocializálódást egy egész életen át tartó folyamattal tekinti. A korábbiakban már láthattuk, hogy beemeli a halál tudatát az életbe, és a szép halál lehetőségét összeköti az önmagára visszahajló létezésen túlmutató értékeket hirdető életszemlélettel. Meggyőződéssel vallja, hogy „ha az ember magára marad a halállal, ne kapaszkodjon, mert akkor tud szép és szelíd lenni”.⁷⁴ Saját halálra készülésében mindvégig példaként tekint Mészölyre, a *Nem trappolok tovább* címet is egy Mészöly-írás alapján adta a könyvnek. Az említett írásában szereplő bölények magatartásához hasonlítja férje viselkedését, aki el tudta engedni az életet, amikor a halál elkerülhetetlenné vált, nem harcolt tovább. A legnagyobb nehézséget abban látja, hogy korunk embere nem tanulja meg a problémák kezelését, hanem megismétli az élet első részét, vagy tompa és közönyös lesz, esetleg alkoholista, kábítószeres – mindez nem enged utat a szembenézésnek, az öregség és a halál elfogadásának. „Mert az érett középső korunk idején már nem a szerelmet, vagy a házasságot és az otthont, a gyerekszülést, az egzisztenciateremtést kell megvalósítanunk, hanem már át kellene lépni a szellemibe – de ha a felsoroltak hiányzanak az életünkből, akkor nehéz.”⁷⁵ Újra hangsúlyozza a teljes, értelmes, másokért való élet fontosságát.

A félelem megtörésében kulcsfontosságúnak tartja azt, hogy merjünk nyíltan kommunikálni a halálról. „Ma rájöttem, hogy másokkal a halálról beszélgetni csak természetesen, és mint nem félelmetes dologról lehet. [...] A halálról egyelőre távolytással, nem túl erős fekete humorral (azt csak kivételes emberek bírják), hanem derűs, rezignált humorral. Vagy pedig [...] reálisan. Egyszerűen.”⁷⁶

A nyílt kommunikáció mellett Polcz kiemeli, hogy mások halálának tapasztalata segít saját halálhoz való viszonyunk kialakításában. Mivel ma az emberek nagy többsége kórházban hal meg, nem szerettei körében otthon, ezért Polcz a személyes tapasztalatok mellett – vagy azok hiányában – az olvasmányélményekre hívja fel a figyelmet. Egy barátja naplóját olvasva fogalmazza meg: „Ez egyrészt arra készítet, hogy szembenézzek azzal, mi várhat rám, mit próbáljak elkerülni. A másik, hogy egy férfi szerelme ennyire tud érvényesülni [...]. Érzem a hullaszagot, amit már a saját kezéről sem tud lemosni, eltüntetni. Mégis: öleli és csókolja, az utolsó pillanatig szereti a feleségét.”⁷⁷ Az olvasmányélmény hatására nemcsak saját halálhoz való viszonyát gondolja át, hanem a halállal kapcsolatos nemi szerepeket is. Korábban Polcz a haldoklóval való foglalkozást, ápolást, gondozást, majd a holttest ellátását a hagyományos nemi szerepek alapján a nők hatáskörébe sorolta. „Kettő kell hozzá: aki meghal, és az asszony, aki mellette áll. [...] Nem olyan rég az asszonyok még tudták, mit kell tenni a haldokló-

⁷⁴ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 91.

⁷⁵ Uo., 69.

⁷⁶ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 214.

⁷⁷ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 42.

val.⁷⁸ A *Biblia* és Tolsztoj női alakjainak halálhoz, haldoklóhoz való viszonyát említi. Ugyanakkor látja, olvassa, hogy férfiak is egyre többször látnak el ilyen feladatokat, sőt önmaga is megtapasztalja ezt, amikor Träger Gábor ápolja őt az utolsó időszakban. Ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Az a semlegesség, az a nyugalom és türelem, ahogy csinálja, elveszi az egész élet, tehát nem érzem, hogy fárasztaná, vagy terhére volna.”⁷⁹ Ráébred arra, hogy nem az számít, férfi vagy nő az illető, hiszen ez csak egy „kulturális máz”,⁸⁰ hanem az, hogyan viselkedik, hogyan tekint a haldoklóra.

Ricoeur felesége haldoklása alatt írt jegyzeteiben megkülönbözteti egymástól a haldokló és az agonizáló fogalmát. Olvasatában a két szó másfajta jelentéssel bír, mint az orvostudományban. Ricoeur szerint a haldokló csak az őt körülvevők tekintetén keresztül definiálódik haldoklóként, önmagára a meghaló beteg még élőként gondol, aki az élet legmélyebb erőforrásait hívja segítségül. Jól látszik ez a megközelítés Polcz következő mondatából is: „Úgy látszik, ez nemcsak haldoklásnál van így, mert még nem haldoklom, nem tudom persze, lehet, hogy haldoklom, de az ember nem tud folyton a világra figyelni.”⁸¹ Az önmagára mint előre tekintő beteget nevezi Ricoeur agonizálónak. „Az a tekintet, amelyik az agonizálót még élőként látja, amelyik úgy látja, mint aki az élet legmélyebb erőforrásaihoz fordul, mint akit a Lényeg felbukkanása hordoz annak megélésében, hogy még él [...], másféle tekintet. A részvét pillantása ez, nem pedig a már halottat [...] megelőlegező szemlélőé.”⁸² (A *Lényeg* itt a felekezetek feletti hit megtalálását jelenti.) Aki ilyen tekintettel néz a halálán lévőre, annak magatartását a kísérés jellemzi, ami Ricoeur értelmezésében nem együtt jajgatást, siránkozást, szánakozást és sajnálatot jelent; hanem együtt szenvedést, együtt küzdést, együttérzést.

Polcz, megtapasztalva a Ricoeur által megfogalmazott kísérő magatartást, átminősíti az emberhez méltó élet fogalmát. „Örömmel jelentem, hogy mindaz, amitől annyira félttem, a teljes kiszolgáltatottság, vagy a pelenkázás, nem is olyan nagy dolog. Az ember úgy éli meg, hogy ez a végső megaláztatás, de nem. Attól függ, hogy a környezete hogy viszonyul hozzá.”⁸³ Az emberhez méltatlan életet nem objektív fogalomnak tekinti, a haldokló és környezete dinamikus viszonyától és az egyéni tűrészatártól teszi függővé.

Az olvasmányélményből és a saját tapasztalatot közlő idézetből is látszik, hogy a hozzátartozóknál a végig kísérő, nyílt és őszinte, segítő magatartás nyújtja a legnagyobb támaszt a haldoklónak, ennek kialakítása könnyebb erős családi kötelék, szeretetteljes személyes kapcsolat esetén. Lasch arra hívja fel a figyelmünket, hogy a korlátlan individualizmust hirdető fogyasztói társadalom szakértői „a negyvenen túliakat arra biztatják, szakítsák el a múlthoz fűző kötelékeket, kezdjenek új pályafutást, új házasságot (»alkotó válás«), válasszanak új hobbikat, utazzanak és tartsák magukat

⁷⁸ POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 210–211, 212.

⁷⁹ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 182–183.

⁸⁰ Uo., 183.

⁸¹ Uo., 134.

⁸² RICOEUR: i. m., 40.

⁸³ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 182.

állandó mozgásban. Ez nem a gyarapodás, hanem a megtervezett eltűnés receptje.⁸⁴ A csak a jelenre koncentrááló hedonista én központú szemléletmód éppen azon kapcsolatok megszüntetésére biztat, amelyek az öregkorban vigaszt jelenthetnének. Továbbá nem ad módot saját halálhoz való viszonyunk tisztázására sem, Norbert Elias arra mutat rá, hogy e nélkül „képtelenek vagyunk a haldoklóknak megadni azt a segítséget és figyelmet, amelyet ők az emberektől való elbúcsúzásuk során többnyire igényelnek [...]”.⁸⁵ Polcz szép halál koncepciója az elfedés technikáival, a tagadással szembeállítja az elfogadás lehetőségét.

Modelljében a teljes életszemléletünket formáló gondolatok mellett azokat a lépéseket is megfogalmazza, amelyek az utolsó életszakaszban segíthetik készülődésünket. Feleleveníti a régi rítusokat, és megpróbálja azokat a mai körülményekhez igazítani. A haldokló búcsúzásának egyházi rítusai közül kiemeli a Biblia tanítását, miszerint a végrendekezés nem csupán az anyagiak szétosztását jelenti, hanem búcsúzást is, azt is, hogy a távozó tanácsot és áldást ad az itt maradóknak. Ennek megfelelően megírja végrendeletét, amiben a Mészöly-hagyaték és saját anyagi javai sorsáról dönt, öregségkönyveiben pedig igyekszik átadni halálra készüléssel kapcsolatos tapasztalatait, tanácsait az utána következő generáció tagjainak. Emellett a végrendekezés rítusát új elemmel bővíti, a *Living will* mozgalom híveként megírja az élők testamentumát, amely közokiratban saját halálának körülményeiről határoz.⁸⁶ Érvényesíti önrendelkezési jogát, rákos megbetegedésének kezdetétől palliatív kezelést és otthoni ápolást kér, igénybe véve a Hospice adta lehetőségeket. A régi szokásoknak megfelelően félreteszi saját temetésének költségét és meghatározza, milyen legyen a halotti tor. A hamvasztáshoz megfelelő koporsót még életében megveszi, a régi rítust viszont új tartalommal tölti fel, amikor koporsószentelést tart, ahol barátaival együtt pogácsát esznek, pálinkát isznak és mindenki rajzol, fest valamit a koporsóra. Polcz az archaikus mintának megfelelően nagy hangsúlyt fektet a lelki készülődésre is, ugyanakkor a tradicionális keresztény tanításokat a tudományos felfedezések tükrében újragondolja. Több esetben is megemlíti Einstein és Max Planck tudományos felfedezéseit, amelyek relatívvá tették a valóságot, ugyanakkor alapot biztosítottak egy teremtő princípium létezésének is. Jézust és Buddhát is a nem megismerhető, az emberi gondolkodás számára nem felfogható, nyelvi eszközeinkkel nem kifejezhető személytelen alkotó princípium személyes megnyilvánulásának tartja.⁸⁷ Szemléletmódján látszik, hogy a tudománnyal összeegyeztethető, felekezetek és vallási irányzatok feletti lényeg megtalálása vezérli. Halálra készülésében mindennapos gyakorlattá teszi az imát és a meditációt, emellett kiemeli a katolikus egyház és a keleti vallások gyakorlatában is jelenlévő misztériumot, az életgyónást. A *Tibeti halottaskönyvet* tanulmányozva írja: „a keleti elfogás szerint úgy készülődik az ember a halálra, hogy átnézi és megérti

⁸⁴ LASCH: i. m., 340.

⁸⁵ ELIAS: i. m., 16.

⁸⁶ POLCZ a *Living will* – Élő végrendelet – közjegyzői elkészítéséhez szükséges formanyomtatványhoz mintát is ad könyve függelékében. Lásd POLCZ: *Ideje az öregségnek*, 281–283.

⁸⁷ POLCZ: *Nem trappolok tovább*, 118.

(megpróbálja megérteni) az életét. Az élete derekán meghozza az áldozatokat a társadalomért és másokért. Aztán, mikor a halálra készülődik, mindent számba vesz, átnézi dolgait. Amit még el kell mondania, elmondja – amit még meg kell írnia, megírja. Helyére teszi a dolgokat, és – elengedi.”⁸⁸ Halála közeledtével Singer Magdolna segítségével Polcz is elkészíti az életmérleget, amely könyv formában *Partitúra – Utolsó beszélgetés Polcz Alaine-nél*⁸⁹ címmel jelent meg. Láthatjuk, hogy Polcz utolsó életrajzáról szóló önéletírásában egészen a halál kapujáig vezeti az olvasót. Modelljében a fogyasztói társadalmakra jellemző gondolkodási mintázatok átalakulását sürgeti.

Öregségkönyveit összegezve elmondhatjuk, hogy Polcz a posztindusztriális társadalom valóságát szervező ideológiájától nem tud teljesen függetlenedni, de nem is azonosul a fogyasztói vágyak azonnali kielését hirdető, hedonista, az én élvezetét középpontba állító szemléletmóddal. Testről, öregségről, betegségről, halálról és az oda vezető útról alkotott nézetei sok esetben nem egyeznek meg a társadalmi norma által közvetített felfogással. Egyéni megközelítmódja a korunkra jellemző öregedéssel szemben folytatott hadjárat ellenében hat, és a halál elfedését célzó technikák helyett a szembenézés, a készülés lépéseit mutatja be. Élet- és halálfelfogása egy olyan ember identitásának létrejöttét teszi lehetővé, aki a fogyasztás helyett az önmagáért való léten túlmutató értékekben találja meg önanonosságát.

ABSTRACT

The subject forming effect of life and death perception – Polcz Alaine’s books on old age (Polcz Alaine: *Ideje az öregségnek* and *Nem trappolok tovább*)

In Polcz’s books on old age and in her thanatological professional expert writings she criticizes the hedonistic approach of the consumer society that focuses on the enjoyment of life from a Christian-humanist viewpoint. With the two autobiographical books mentioned in the title she wishes to provide a model to develop an approach to life and death that makes it possible for the individual to find his / her identity in values that go beyond the self. In her diary titled *Ideje az öregségnek* (*Time for old age*) she redefines the prevailing concept of bodypolitical health and beauty and as a result old age can become part of the perception of the subject based on the value system inferior to the production. By reshaping the social and cognitive patterns she provides a model to find the way to sensible old aging. Her individual approach goes against the campaign led against aging specific to our time. In her diary *Nem trappolok tovább* (*I do not stomp any further*) lifts the notion of death into life. In her model she promotes the Hospice philosophy, rethinks old sacral rites, and instead of the techniques that hide death she presents steps to face it and prepare for it.

⁸⁸ Uo., 16.

⁸⁹ SINGER Magdolna: *Partitúra, Utolsó beszélgetés Polcz Alaine-nel*, Budapest, Jaffa, 2007.

// IDŐVONAL

SZATMÁRI EMÍLIA
GYÓRI ISTVÁN
BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Istentisztelet a templom előtt

(Jákótelke, Erdélyi Református Egyházkerület, Kalotaszegi Egyházmegye. Fotó: Bántó-Tamás Csilla)